

קובץ

מן הגנזים

אסופת גנזים
מתורתם של קדמונים
גנזי ראשונים ותורת אחרונים
דברי הלכה ואגדה
נדפסים לראשונה מתוך כתבי יד

ספר ראשון

על ידי
הוצאת אהבת שלום
סניף מודיעין עילית
שנת תשע"ד לפ"ק

מִן הַגְּנֻזִּים |

בסיעתא דשמיא ובחסד ה' עלינו, זוכים אנו להגיש קמי רבנן ותלמידיהון את הספר הראשון בסדרת 'מן הגנזים', אוצר בלום של ענייני הלכה אגדה ומוסר ומחשבת ישראל, היוצאים לאור עולם לראשונה מתוך כתבי יד גאוני עמנו, ערוכים בטוב טעם ודעת, מאירים ומזהירים בהוד קדומים, תורה מפוארה בכלי מפואר.

תועלת רבה נודעת בפרסום תורתן של קדמונים, לבד מעצם מעלת דובב שפתי ישנים, כי בו יבא לתודעת אנשי הספר דורשי רשומות מבוחר חיבורים יקרים מגדולי האומה, ראשי אלפי ישראל, המפוזרים פני תבל ומצפים לגאולתם גאולת עולמים, ובהדפסתן תרבה החקירה והדרישה להבחין ולהכיר חיבורים נוספים מאותם המחברים אשר בלתי ידועים היו, ובא האחד וגילה על משנהו והיו לאחדים.

והנה ברבות השנים זכינו וראינו ביד השי"ת נטויה עלינו לסייענו במלאכת הקודש, לגלות צפונות ותעלומות חכמה, חיבורים יקרים ומועילים בלתי נודעים, ומהם שהגיעונו חסרים ורטושים משיני הזמן, ולימים מועטים לכשהחילונו בההדרתם נמצא השלמתם בדרך נס, נקבצים ובאים מארבע כנפות הארץ, והיה מעשה הספר שלם.

לזה ראינו חובה לעצמנו להוציא לאור מן המוכן, ענינים חדשים העומדים לעצמן בפרשנות התנ"ך והתלמוד, בחכמת הדרוש והמליצה, בים ההלכה החקירה והדרישה, דברים שלא שזפתן עין הדפוס עד עתה, ועניינם יפה לשעתם ולדורות עולם.

תקויתנו תאמצנו כי קובץ זה ישמש במה לתלמידי חכמים וצורבים, לפרסם בו כל דבר חפץ, מן הגנזים אשר ברשות היחיד להוציאם לרשות הרבים, להיות יד הכל ממשמשת בהן, ותרבה הדעה וההשכל ויראת אלהים, והיה זה שכרנו בכל עמלנו.

עם פרסומו של הכרך הראשון בסדרת 'מן הגנזים', עוד היד נטויה על הספרים הבאים אשר יראו אור בקרוב בעזה"י. ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו.

המ ע ר כ ת

| תוכן |

רבינו דוד ב"ר לוי	א
ספר המכתם על מסכת ראש השנה	א
רבי בצלאל אשכנזי	לא
דרוש למצות מילה	לא
רבי אברהם בכמהר"ר שלמה סתהון	לט
ספר מלל לאברהם כ"י	לט
רבי מרדכי בנעט	נו
ספר מחמד לב על ספר תהלים	נו
רבי נחמן נתן קורונל	עה
הגהות על ספר דעת זקנים	עה
רבי אברהם אשכנזי	פא
הגהות על ספר עץ חיים	פא
רבי אליהו סלימאן מני	צה
קונטרס ליקוטי אליהו	צה
רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים [האדר"ת]	קכג
גליונות על ספר 'בעלי התוספות על התורה'	קכג
רבי יעקב בכמהר"ר יוסף חיים מבבל	קלו
חידושי אגדות מסכת ברכות	קלו
רבי בן ציון קואינקא	קפה
מנהגי ק"ק עדן	קפה
ארכיון הראשון לציון רבי יצחק נסים	קצט
רבי מנחם נתן אויערבאך, בעל אורח נאמן	רא
רבי אביש איזען, מחכמי ירושלים	רה
רבי נחום אתרוג, אב"ד צפת	רו
רבי יעקב חיים סופר, בעל כף החיים	רט
רבי אברהם ירחמיאל בראמבערג הי"ד, אב"ד לענטשנא	רי
רבי חיים הירשענוואך, רב דהובאקען	ריא
רבי ישראל מאיר הכהן, החפץ חיים	רטו
רבי יצחק יעקב וואכטפויגעל, רב ור"מ מאה שערים	רכג
רבי שלמה יוסף זיון	רכה
רבי יוסף חיים זוננפלד	רכט
רבי ישעיה ולוטניק הי"ד	רל
רבי מנחם מנדל דובער ז"ק הי"ד, אב"ד ריגא	רלא

רבי צדקה חוצין, מחוריר בבל	רלג
רבי משה טענענבוים הי"ד, אב"ד מילדוי	רלה
רבי יעקב יצחקי, בעל מחזור אהלי יעקב	רלו
רבי חיים יצחק ירוחם, אב"ד אלטשטאט	רלט
רבי נעטיל יו"ט לאנדוי הי"ד	רמ
רבי אברהם דובער כהנא שפירא הי"ד, אב"ד קאוונא	רמא
רבי אברהם הלוי יונגרייז, אב"ד סעגעדין	רמב
רבי אריה יהודה ליב ליפשיץ	רמג
רבי יעקב מאיר, ראשון לציון	רמה
רבי אברהם דוד ניוניק, אב"ד מונטריאל	רמו
רבי חנוך העניך צרנצפקי, אב"ד גאליץ	רמט
רבי ששון עזרא סחייק, מחוריר בבל	רנא
רבי עזרא עטייא, ראש ישיבת פורת יוסף	רנג
רבי שמשון אהרן פולונסקי, אב"ד טעפליק	רנה
רבי יהודה צדקה, ראש ישיבת פורת יוסף	רנו
רבי אברהם יצחק הכהן קוק	רנט
רבי דוד שפירא, בעל שו"ת בני ציון	רסז
רבי אליהו קלאצקין, אב"ד לובלין	רעט
מדרש החסידים בארם צובא	רפא
סקירת חיבורים המצויים בכתבי יד מאוצרות חכמי ישראל לפזורים	שלז

ספר המכתם על מסכת ראש השנה

רבינו דוד ב"ר לוי ז"ל, בעל המכתם, מגדולי חכמי פרובינצא הראשונים, בסוף ימי הרמב"ן ובתחלת דור הרשב"א והרא"ה.

מקום מושבו בעיר נרבונה שבצרפת הדרומית פאתי גבול ספרד, כפי שמוכח ממה שכתב איזה פעמים בספר המכתם: "וכן ראינו מעשה בעיר נרבונה", "וכן מנהג בנרבונה", וכדומה. והיא עיר רבתי עם בסופרים וחכמים, וכאשר מספר לנו ר' בנימין ב"ר יונה מטודילא בספר מסעותיו, "והיא עיר קדומה לתורה, ומשם יצאה תורה לכל הארצות, ובה חכמים גדולים ונשיאים ובראשם ר' קלונימוס בן הנשיא ר' טודרוס מזרע דוד מכונה ביחוסו ויש לו נחלות וקרקעות מאת מושל העיר ואין אדם יכול להוציא ממנו בחזקה".

רבו של בעל המכתם היה הרב ר' שמואל ב"ר שלמה שקל ז"ל, מנשיאי נרבונה, שעליו כתב המאירי: "הלא ידעת אם לא שמעת שמע הרב המופלא החכם הכללי המיוחד בדורו הגבר הוקם על בכל חכמה ובכל מעלה הה"ר שמואל שקייל נ"ע, ובהקדמתו לאבות, קוראו "הנשיא ר' שמואל ב"ר שלמה", וכן הביאו רבינו מנוח בה' מצה ומרור ריש פ"ו ז"ל "כך זכורני שכתב אבא מרי ז"ל בשם החכם ר' שמואל בר' שלמה", וכנראה הוא הנזכר באגרת הויכוח לר' יעקב ב"ר אליהו מויניציה: "ואדוננו ראש הגולה רבנא שמואל, אשר הוא לבית דוד, ראש פנה, מרואי פני המלך, היושבים במלכות ראשונה".

מאת חכם זה קיבל רבינו תורתו והוא רבו המובהק, וכאשר נמצא שיזכירו רבינו בפירושו למס' פסחים [לדף יב ע"ב] בתואר: "החכם הגדול מורי ורבי ר' שמואל ב"ר שלמה ז"ל", וכן כותב [שם לדף קט ע"ב] וז"ל "קבלנו מפי רבנו החכם הגדול ר' שמואל בר' שלמה זכרו לחיי העולם הבא". וכן בפירושו למס' סוכה [לדף יח ע"א] "כ"ז נמצא בהגהות של רבי זלה"ה ה"ר שמואל שקל ז"ל", וכן נמצא שם [לדף כז ע"א] "והחכם הגדול מוריננו ורבנו ר' שמואל בר' שלמה זצ"ל". ונמצא גם [ברכות לדף מה ע"ב] שיביא דברי רבו בסתם: "ולכך היה אומר רבינו ז"ל" והוא אשר מובא בס' ארחות חיים ה' ברכת המזון סי' מד וז"ל "והר' דוד בר לוי בשם הר' שמואל שקלי", ובכלבו ה' ברכת המזון סי' כה, וכן בא"ח ה' שבת סי' רפג ובכלבו ה' שבת סי' לא.

בין חכמי דורו שהיו עמו בחילוף מכתבים אנו מוצאים את רבינו פרץ ב"ר אליהו מקורביל, תלמידים של רבינו יהודה שירליאון ורבינו יחיאל מפאריש, שמכבד מאד את רבינו, ומכנהו בתשובתו [תשו' חכמי פרובינצא סי' יח] "מורנו".

וכן נמצא שנשא ונתן עם קרובו, רבינו מרדכי ב"ר יצחק מקרקשוונה ה' קמחי, נכדו של המדקדק הידוע ר' דוד קמחי (הרד"ק) מחבר ספר השרשים ופירוש התנ"ך, [והוא אשר בנו רבינו יצחק ב"ר מרדכי האזובי, היה גדול בעיני הרשב"א, כמו שכתב מהר"י ה' לב בשו"ת שלו ח"א סימן ח"י כלל ג, ומהר"י ה' לב עצמו כותב עליו כי "ניכר מתשובותיו שהיה רב גדול"]. ומצאנו שהזכיר לרבינו בתשובות חכמי פרובינצא ח"א סימן כט, וז"ל: "זוה כמה שנים שיצאה הוראה מלפני הרב קרובנו בעל המכתם ומלפני אבא ז"ל והסכימו עמהם רבני צרפת", והדברים הובאו בשו"ת בית יוסף דיני קידושין סימן ח ובשו"ת מהריב"ל הג"ל ומשם בשו"ת דברי ריבות סימן רסד.

דרוש למצות מילה

רב"א – רבן של כל בני הגולה היה, למן דורו ועד ימינו לא משו ספריו "שיטה מקובצת" וספר תשובותיו מעל שולחנם של תופסי התורה בכל דור ודור, עד שיחשבו בין ספרי היסוד בפרשנות התלמוד והפסיקה.

אכן כגודל כחו בהלכה כך הוא בחכמת הדרוש. ואף שדרשותיו החלו לעלות על מזבח הדפוס רק לפני שנים אחדות, עכ"ז נראו דרשותיו אשר בכת"י אצל רבנן קשישאי והם הביאו בכמה מקומות מדבריו.

בספריית ראש הישיבה הגר"מ הלל שליט"א מצוי קובץ מדרשות רבינו בצלאל אשכנזי זיע"א ותלמידו הגדול רבינו אברהם מונסון זצ"ל, והוא חלק מספר גדול אשר רובו נשתמר בידנו, כפי הנראה משומרי הדף שבראשי הדפים.

רובם של הדרושים שבכרך זה הם מרבינו אברהם מונסון זיע"א, ומיעוטם הם מתורת רבו רב"א זיע"א, כדוגמת הדרוש שלפנינו היוצא לאור לראשונה מתוך כ"י זה. יגילו וישמחו בנים בתורת אבות ראשונים.

מהר"ר בצלאל אשכנזי ז"ל

פרק ד' נדרים: רבי אומר גדולה מילה שאין לך כל צדיק גמור בעולם כאברהם אבינו ע"ה ולא נקרא תמים אלא על שם [ה]מילה, שנאמר² התהלך לפני והיה תמים ואתנה בריתי ביני ובינך. דבר אחר תניא גדולה מילה ששקולה כנגד כל מצות שבתורה, שנאמר: כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית. דבר אחר גדולה מילה שאלמלא מילה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר: אם לא (את) בריתי יומם ולילה וכו'. ופליגא דר' אליעזר דאמר גדולה תורה שאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר: אם לא (את) בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי וכו'. אמר רב יהודה אמר רב בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו התהלך לפני והיה תמים, אחזתו רעדה, אמר שמא יש בי דבר מגונה, כיון שאמר לו הקדוש ברוך הוא ואתנה בריתי ביני ובינך, נתקררה דעתו. ויוצא אותו החוצה⁵, אמר לפניו [ו] רבונו של עולם הסתכלתי במזל שלי ואין לי אלא בן אחד, אמר לו צא מאצט[ג]נינות שלך אין מזל לישראל.

ודע דבמתניתין⁶ גרסינן רבי אומר גדולה היא מילה שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד שמל שנאמר התהלך לפני והיה תמים. דבר אחר גדולה היא מילה

1. נדרים ל"ב ע"א. 2. בראשית י"ז א'-ב'. 3. שמות ל"ד כ"ז. 4. ירמיה ל"ג כ"ה. 5. בראשית ט"ו ה'. 6. נדרים ל"א ע"ב.

הגאון רבי אברהם בכמהר"ר שלמה סתהון זלה"ה

מחור"ר ארם צובא, מח"ס מלל לאברהם

הגאון המופלא רבי אברהם בכמהר"ר שלמה סתהון ז"ל, מגדולי גאוני ארם צובא בימי תפארתה היה. רב מובהק ובקי בחדרי תורה, אב בית דין, דרשן מופלא, ומחברם של חיבורים גדולים בכמה מקצועות התורה.

שבחו פרץ גבולות עירו, וכבר בדור שלאחריו יתואר בכבוד והערצה, כאשר נמצא כתוב בספר המעלות לשלמה לכמהר"ש חזן (מערכת גדולים אות א' סי' י"א), וז"ל: מוהר"ר אברהם סתהון ז"ל רב מובהק חסין וקדוש מרבני ארם צובא יע"א בדור שלפנינו, וישם אל לבו שלא ליהנות מבני אדם, וקיים בנפשיה כל המקיים את התורה מעוני, שהיה מתעסק יום אחד בשבוע במלאכה גמורה להחיות את נפשו חיי צער וששת ימי השבוע עוסק בתורה לילה כיום יאיר, ונתקיים בו סופו לקיימה מעושר, ומן שמיא ל"ו זכו לשתי שולחנות תורה וגדולה איתגור"י איתגור"ר סוחר"ר טוב ר"ב סחר"א ויהי שמו כשם הגדולים אנשים מדיינים סוחרים וכתר שם טוב עולה, ובכל זאת לא זז מחבבה וקב"ע את קובעיה"ם לתורה ולתעודה אשר ל"ו יעדה תורתו קבע שם לילות כימים, והו"ד ידו נטויה עטי"ם ממללות עטי"ם עשות ספרים הרבה בכל חכמה ומדע תוכ"ן הרבה ומשורר עצום, ול"ו רגל על לשונו לדבר צחות מלאך מליך כנראה מספרו הבהיר מלל לאברהם הנדפס מחדש, ועוד לו ספר דלי בפסקיאי, וספר לשונות בחרדל בכ"י, מלבד הכתיבות שנאבדו שאכלום הני עכברי רשיעי כמבואר יוצא מהקדמתו הנפלאה המליאה לה אמי"ר שבספר מלל לאברהם ומהקדמת הרב נכדו יעו"ש. והוא היה תלמיד הרב כמוהר"י ברכה ז"ל הרב המחבר ספר בריך יצחק כמ"ש בספרו מלל לאברהם דף ט' ע"ב. אשריו ואשרי חלקו תנצב"ה וזיע"א. עכ"ל.

רבי אברהם נפטר ביום ג' י"ד כסליו התקע"ו, ונקבר בבית החיים בארם צובא, ומצבתו נצבת בלא תוארים כאשר ציווה בצוואתו, וז"ל: מצבת קבורה נבזה וחדל אישים יודע מרת נפשו איש צעיר ושמו אברהם בכה"ר שלמה סתהון תנצב"ה.

לפנינו תשובת שאלה הנדפסת בזה לראשונה מתוך כתב ידו שנשתמר בגנזי בית הספרים בירושלים (8°196). כתב היד מחזיק ת"צ עמודים, וכולל בתוכו גם את חלק הדרשות הנדפס בשם מלל לאברהם בליוורנו בשנת תר"ג. בספרו זה נושא ונותן בהלכה עם גדולי חכמי דורו, קדושים אשר באר"ץ המה, מהם: רבי אברהם ענתיבי (בעל יושב אהלים, ליוורנו תקפ"ה), רבי אליהו שמאע הלוי (בעל קרבן אש"ה, ליוורנו תקפ"א), רבי אפרים לאניאדו (בעל דגל מחנה אפרים, ירושלים תרס"ב), רבי גבריאל אשכנזי, רבי יצחק הררי (בעל זכור ליצחק, ליוורנו תקע"ח), רבי משה סוויד (בעל מסוא משה, ירושלים תשכ"ז), ועוד.

ספר זה כולו על כל חלקיו נמצא בשלבי הכנה לדפוס ע"י הוצאת אהבת שלום, בסיוע צאצאי הרב המחבר המשתדלים בהדפסת תורתו, ה"ה הר"ר אוריאל והר"ר אלכסנדר סתהון יצ"ו. יה"ר שזכות הרהמ"ח זלה"ה תגן בעדם אלף המגן, ויזכו לברך על המוגמר בהוצאת ספריו כולם לאור עולם, אכי"ר.

ספר מחמד לב על ספר תהלים

כי מרדכי גדול ליהודים הרב הגאון מאורן של ישראל מאור הגולה מוהר"מ בנעט זצ"ל (כתב סופר או"ח כ"ד). 'והנה לספר גדלו ותפארתו הלא אך למותר, ומי משלנו ימלא רעם גבורותיו הודו והדרו, מאן ספין מאן רקיע, ומודעת דעת מפי רבנים זקנים אשר כל חכמי דורו נמנו וגמרו והעידו עליו שהיה גדול בדורו, כמו רבינו תם בדורו' (מהרש"ם הסכמה לס' מגן אבות). 'הן בעודנו חי על עפרות תבל האירה כל הארץ מכבודו וכו', רוב גאונו ורוב ערך קדושתו וענוות צדקתו נודע על פני תבל למשגב וכו', אכן רובי תורתו אשר חידש ברוחב בינתו ברבות העתים נעלמו, כמעט ספו תמו, או נגנבו או שאבדו, ואולי זרים בהם התכבדו, ואך מעט מהם נשאר לזרעו אחריו וגם המה נפוצים ומפוזרים בלי סדרים' (רא"י גליק מח"ס יד יצחק בהק' פרשת מרדכי).

בין המון כתבי היד אשר נותרו בכתובים, הוא חיבורו הגדול על ספר תהלים הנקרא 'מחמד לב'. תוכנו: ביאורים ודרושים על סדר מזמורי התהלים, ובראשו הקדמה אשר נכבדות ידובר בה במעלת התפלה ובסגולת התשובה.

על סגולת דרשותיו וביאוריו לספר תהלים כתב בנו מהר"ר יעקב בראש ספרו 'שבתות השנה':

"נופת טופנה שפתותיו ושפתים ישק בדברים נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת ותבונה, ידו פרש להם באר היטב מקראי קדש, נאם נאם מנעים זמירות ישראל ומזמורי תהלים דבור דבר על אפניו אופן בתוך אופן, בחיבור וקישור מעדנית קשר אל קשר יחדיו נצמדו יתלכדו ולא יתפרדו, בנוים על אדני כללי הדקדוק ויסודי הלשון והמליצה, ותוכה רצוף אהבה מסותרת בתוכחה מגולה מוסר ומישרים, שנה בלשון חכמים ומרפא בכנפיו נחפה בכסף כי נכסוף נכסף לבית אביו שבשמים, פעם צלחה עליו רוח השיר במשכיל שיר ידידות, מדובר בו נכבדות, בשירת דודים מדבר נגידיים כלו מחמדים, ופעם רחש לבו דבר טוב אמר מעשיו למלך הכבוד במזמור לאסף להזכיר לבונה מזכיר, ושפתי צדיק ידעון רצון לרצות פני אדון העולם, בהגד לעמו פשעם ולבית יעקב חטאתם, לא בזעם וזעף אף נשא חרפת עם קדש הלולים על שפתי (כקסם על שפתי מלך), לא בכח ולא בחיל ברוח בער וברוח משפט, כי אם ברוח חרישית, רוח חן, רוח דעת ויראת ה' טהורה, ודבר גדול דבר אבי כדבר איש אלהים ונביא, רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו, הוצק חן בשפתותיו, הוא אמר ויהי לנפש חיה המאמרים הסתומים בהעטף להם דברי חן ושכל טוב, ויסודתם בהררי קדש לקוחים מדברי חז"ל מפוזרים כה וכה בש"ס ומדרשים, החיה העצמות היבשות הלבישים וקדם עליהם אור התורה משובצים זהב וכל אבן יקרה, ודבריו שמעו מתוך התלהבות כאש בוער עד לב השמים, ותהלך אש ארצה ותלהט מוסדי לבות השומעים עד יחמנה הצאן קדשים בבואו לשתות מימיו הנאמנים ומלאים דעה כמים לים מכסים".

כפי הנשמע, חיבור זה יסדו רבינו בשנותיו האחרונות, עת תכפוהו מכאוביו, וסאת יסוריו נגדשה, ובעת אשר נתן מנוחה לגופו הק' מעוצם עיונו, שקד על דלתי ספר תהלים ויכתוב מרדכי את הדברים האלה. (אכן לא מצאנו ע"ע מקור וסמך לדברים אלו).

ספר מחמד לב על ספר תהלים נשתמר בכת"י בגנזי ידידינו אוהב התורה ולומדיה, רב פעלים ומקבציאל לתורה ולתעודה, הרה"ח ר' אברהם הלפרן שליט"א, ובטוב לבו מסרו לנו

רבי נחמן נתן קורונל ז"ל

מח"ס בית נתן וש"א"ס

מחור' ירושת"ו

הגהות על ספר דעת זקנים

בעת ההיא דורש היה לה לציון קרית מלך רב, 'מים ומזרח ומצפון ותימן שלום רחוק וקרוב שאי מכל עבר'יך, חכמים וחסידיים מכל פזורת ישראל, אוותה נפשם להתקדש בקדושת ירושלים, 'שם השכינה שכנה לך, והיוצרך פתח למול שערי שחק שערייך'. אף בין קיבוץ חכמים אדיר זה, לא עומעם אורו המיוחד של החכם הגדול רבי נחמן נתן קורונל ז"ל. נתמזגו בו, מסוגלות משפחת אביו, הנמנה על משפחות הספרדיים הכבודות אשר באמשטרדם, ומטוב משפחת אמו ממשפחת אשכנזיים. רנ"נ נולד באמשטרדם בשנת תק"ע, שם קיבל תורה מפי חכמי הספרדים ואף היה מבאי ביתו של הפרנס הגדול רבי צבי הירש להערן ז"ל. בשנת תק"ץ עלה לשחר פני ארץ ישראל, ואת מקומו קבע בצפת. לאחר הרעש הגדול בשנת תקצ"ז בו נספה בנו, עלה לשכון כבוד בעה"ק ירושלים ת"ו, אך גם שם לא ראה טובה, בפורענות של מיתת בנים ושאר פגעים ר"ל. אך את מקומו לא הניח, והיו ימיו קודש לתורה, נגלה ונסתר, דקדוק לשון חכמים וחקר דברי קדמונים. הוציא לאור עולם כששה ספרים בהם גילה צפונות ראשונים ברוב חכמה וכשרון. ואת הקדוש הקריב אליו, הוא חתנו אריה דבי עלאי הגה"ק רבי צבי הירש מיכל שפירא בעל ציץ הקודש זצ"ל. והיתה מנוחתו כבוד ביום כ"א אב שנת תר"ן, זקן שבע ימים, ועתיר פעלים.

לפנינו הגהותיו לספר דעת זקנים (הנדפס ע"י רבי יעקב נוניס ואיס ז"ל בליורנו שנת תקמ"ג, ונכללו בו ב' חיבורים מתורתן של ראשונים בפירוש התורה: פירוש בעלי התוספות על התורה, וספר מנחת יהודה להריב"א) אותן רשם בגליון ספרו. ואף מהן ניכרת בקיאותו כי רבה במדריש חז"ל וחדות עינו לאוקמי גירסא.

הגהות על ספר דעת זקנים

בעלי התוספות

דף א' ע"ב. והוא ימשול כך וכו' כדכתיב¹ ויהי טוחן בבית האסורים כדריש בסוטה² וכתיב³ טחן לאחר אשתי. נ"ב: עיין באיכה רבתי ע"פ⁴ בחורים טחון נשאו, וע"ש מש"כ המתנות כהונה.

דף ג' ע"ב. והמבול היה וכו' ברותחין קלקלו וברותחין נדונו. אמנם יש להמשיל הדבר למלך וכו'. נ"ב: משל זה מובא בב"ר פ"ה⁵ בקצת סגנון אחר וע"ש.

1. שופטים ט"ז כ"א. 2. דף י" ע"א. 3. איוב ל"א י'. 4. ה' י"ג. 5. צ"ל כ"ז ב'.

הגהות על ספר עץ חיים

גאון עוזנו הודנו והדרנו, הצבי ישראל ראש גולת אריאל, אבי התעודה, מעלת הרב הגדול, מעוז ומגדול, עטרת ראשנו וצניף תפארתנו מרן מלכא ראשון לציון אחד היה אברהם¹ ה"ה הגאון המופלא רבי אברהם אשכנזי זלה"ה. שבחיו ותולדותיו נדרשו באורך בראש ספרו שו"ת מהר"א אשכנזי אשר הופיע בס"ד על ידינו בשנת תשנ"א, ושם ימצא המעיין דברים על בקיאותו הנפוצה היוצאת מגדר הרגיל, בדברי חז"ל, שיטות הראשונים, ודברי הפוסקים כולם, כוחו וסגולתו במלאכת הדרוש, חסידותו ונקיותו. ולא באנו עתה אלא משום דבר שנתחדש, עת הוסר מסך הפרוכת ונגלה הארון, אמון מכוסה אמון מוצנע, בגילוי הגהותיו לספר "עץ חיים" למהרח"ו, מהם נראה כי אף בכל חדרי תורת הרב האר"י ז"ל נאמן הוא.

ההגהות הנדפסות לראשונה בזה, נכתבו ע"י רבינו, בגליון עץ חיים דפוס קארעץ אשר היה בספרייתו, ובהם חידושים מקוריים בדברי הרב, לצד הפניות לשאר כתבי הרב העשירים במקום אחר.

הלומד אשר יעמיק חקר בתוכנו של ההגהות, ימצא בהן רוב ברכה, כבשאר כתיבותיו של רבינו, אשר הן מועט המחזיק את המרובה. יש ובמילים ספורות השכיל ליישר הדורים ולסלק מעקשים, אשר עמדו עליהם מפרשי עץ החיים, ורבינו מבהיר הדברים בקיצור ובלשון של ענווה "ג"ל". ואף הערות קצרות הפותחות בתיבת "עייין", אינן כציון בעלמא, אלא הוראה ללומד על מקום המצריך עיון הדק היטב, אשר בהשוואת הדברים, יושלמו ויתבארו.

אכן ידענו מכבר כי מלבד כתיבותיו של רבינו וחיבוריו אשר הניח אחריו², היו גם גליוני ספריו מקום לקבוע מחידושי והערותיו. כתיבות קצרות אלו הרי הן מחזיקות ברכה לעצמן, ומצטיינות בתמצית הפסק, והפניות לשאר חיבורים הדנים בפסק זה, או למחבר זה שמאיר סוגיא זו במקום אחר בספרו זה או בספריו האחרים. כאשר על הרוב כל הגהה שכזו תנהיר עיני הלומד בסוגיא, ותבהיר לו על נכון את מגמת המחבר ופסקו. כאלו הם הגהותיו על כל תשובות הרשב"א לחלקיהם, שמהן נודע לנו על הגהותיו לחלק א' וחלק נוסף, שהיו מספריית אב"ד ירושלם רבי יוסף מרדכי הלוי זצ"ל, ואבדו. הגהותיו לחלק ב' הנקרא "תולדות

1. לשון הגאון החסיד מהר"א מני, שו"ת מהר"א אשכנזי סי' יג. 2. אלו הם הנודעים לנו בדפוס ובכת"י: שו"ת מהר"א אשכנזי, כרך גדול ובו תר"ז עמ' עמוסים מתשובותיו וחיידושי, יצא לאור מתוך כתב ידו עם השלמות מהנדפס בספרי חכמי ורבי דורו, בהוצאת "אהבת שלום" שנת תשנ"א. שפרו משפט, והוא ביאור רחב לספר "חוקות הדיינים" של רבינו אברהם ב"ר שלמה ן' טאזארי תלמיד הרשב"א. נדפס בג' חלקים על ידי הראשל"צ רבי יצחק נסים זצ"ל בהוצאת מכון הרי פישל, ירושלים תש"ל. בספר זה נמצא גם הגהות וחיידושים מבנו של רבינו, רבי יצחק אשכנזי, שקראם: "כונן לחקר". התקנות והסכמות ומנהגי עיה"ק ירושלם ת"ו, נדפס בירושלם בדפוס ר' ישראל בק בשנת תר"ב, ובשנית בשנת תרמ"ג. ספר זה חיברו רבינו ע"פ בקשת הראשון לציון רבי חיים אברהם גאגין זצ"ל, יחד עם ריעו רבי יעקב קאפילוטו. קונטרס ישמח משה, פס"ד אורן במשא ומתן של הלכה ופלפול בענין צוואת השר נסים שמאמה. נדפס בירושלים בשנת תרל"ד, ונכלל כולו בספר תשובותיו של רבינו הנ"ל. דרך אניה, דרושים נפלאים משופעים בכירורי הלכות ופלפולי דאורייתא, נשתמרו בכת"י המחבר בספריית ר"מ בניהו, וערוכים לדפוס על ידינו.

קונטרס ליקוטי אליהו

הגאון החסיד המקובל האלהי רבינו אליהו מני זלה"ה¹, נולד בבגדאד בשנת תקע"ח לאביו החכם רבי סלימאן ז"ל. תחילת דרכו קיבל תורה והוראה בישיבת בית זלכה, והיה מתלמידיו המובהקים של מרן הגאון רבי עבדאללה סומך זלה"ה בעל זבחי צדק.

אחר שמלא כריסו בש"ס ופוסקים בשקידה עצומה, פנה בכל לבו אל חכמת האמת היא חכמת הקבלה, ויחד עם אוהבו חבר דבק מאח הרב הגאון הגדול החק"ל המקובל האלקי זר"ק כמוהר"ר אליהו ח"ר משה חיים זצ"ל, אשר הלכו צמודים ביראת ה' טהורה, עשו חיל בחכמה הקדושה הזאת, ויבלו רוב לילותיהם בלמדם למוד זה בקדושה וטהרה ובהסתר גדול מתחלת הלילה עד הבוקר².

בשנת תרט"ז שם פעמיו לעלות לארץ ישראל, ו'אחר יגיעה רבה וסכנות עצומות וכו' עמל ותלאה כמשלש חדשים, הגיע למחוז חפצו עיה"ק ירושלם ת"ו. שם קבלוהו חכמי ירושלים באותות אהבה ובכבוד גדול, 'ויבלה את ימיו בחברת הרב החסיד החק"ל כמוהר"ר היר"א זלה"ה ראש ורב לכל חסידי בית אל, אשר כבדהו בכל נפשו, וינשאהו למעלה ראש וכו' ויקראהו בשם ארי עלה מבבל³. בירושלים רפה בריאותו של רבינו, ורוב ימי שבתו בה היה מוקף בחולאים ומכאובים, עד אשר בעצת רופאיו פנה בשנת התרי"ח לעה"ק חברון ת"ו, אותה אוה למושב לו שארית ימי חלדו.

בשנת תרכ"ה ניאות רבינו לקבל עליו את עול רבנות חברון, שלא על מנת לקבל פרס. בתפקידו זה פעל רבות ונצורות למען בני העיר, אם בהקמת בתי מדרש לתורה ותעודה [ישיבת 'מדרש אליהו' וישיבת 'מעשה נסים'], אשר בהם שקדו תלמידי חכמים מופלגים בתורת הנגלה והנסתר, ואם ביסוד בית כנסת מפואר בשם 'בית יעקב' אשר בו הנהיג סדר התפלות כמנהג ק"ק 'בית אל' בירושלים, ואם בצרכיהם הגשמיים כאשר כיתת רגליו על אף זקנותו וחולשתו בארצות נכר למען עניי עירו. במשרה זו כיהן רבינו ז"ל עד יום פטירתו, ח' בתמוז שנת תרנ"ט, בו השיב נשמתו לבוראו זקן ושבע ימים.

עשרות חיבורים הותיר רבינו אחריו בכת"י בכל מקצועות התורה, כאשר אך מעט מהם נדפסו, והם נפרטו בראש ספרו תנא דבי אליהו הנז"ל.

עתה זוכים אנו להגיש לפני הלומדים קונטרס קטון הכמות וגדול האיכות, מכתובותיו המסולאות של רבינו ז"ל, והם ליקוטי אורות במילי דאגדתא מסודרים בסדר אלפא ביתא, ספיר גזרתם מספרי גדולי החסידות זיע"א (ומיעוטם מספרי דרוש), מהם יקרי המציאות, ועל פי דבריהם מוסיף והולך חידושים ערבים מתוקים מדבש ונופת צופים על דרך הדרוש ולאור כתבי רבינו האר"י זלה"ה.

1. תולדות רבינו ז"ל נכתבו בארוכה ע"י בנו הג"ר סלימאן מנחם מני ז"ל, ונרפסו בראש ספר שיה יצחק (ירושלים תרס"ב), ומחדש עם הוספות רבות בפתח ספרו שו"ת תנא דבי אליהו, הוצאת אהבת שלום, ירושלים תשנ"א. 2. לשון בנו הנ"ל, שם. 3. שם.

'הלא זה אוד מוצל מאש'

גליונות האדר"ת על ספר 'בעלי התוספות על התורה'

'השריפות בעיירות היו בימים ההם חזיון מצוי, בכל קיץ כאילו היו מצפים לדעת איזו עיירה תעלה באש, מקצתה או כולה. שריפת עיירה היתה דבר שבטבע כמו מוות של אדם זקן וחולה, הבתים בעיירה היו של עץ, הגגות של עץ או של תבן והכל היה יבש ושחון. ניצוץ קטן שבקטנים שנפל על גג של בית או של רפת הבעיר אותו וכתליו גם יחד, ומכיון שדלק בית אחד היו כל הבתים מסביב נתונים בסכנה. המים היו במדה מועטה, מכשירי כיבוי כמעט שלא היו כלל, ועם כל רוח מצויה היתה האש אוכלת על ימין ועל שמאל עד לבלי השאיר שריד. כל קיץ וקיץ היו הכל שרויים בפחד מפני שריפה, בבתי אמידים היו ארגזים מיוחדים עומדים על גלגלים שלתוכם אפשר לזרוק בשעת דליקה את המטלטלין ולהוציאם מחוץ לעיר למקום שאין עוד בתים. ולא היתה עיר או עיירה אשר לא מנתה מספר ימיה לשריפה הגדולה שהיתה בקרבה'.¹

פוניבז' שבליטא, אף היא כאחיותיה לא נוקתה, פעם בפעם הוכתה העיר בשריפות ענק, אשר אכלו כל מחמדיה, חיל וחומה יחדיו אומללו. בשנים תרמ"א-תרמ"ב, היו יהודי נגב רוסיא, החוסים בצל מלכות הרשעה, נתונים למשיסה ולביזה, הרג ואבדון. ואילו מצפון תפתח הרעה על יושבי ליטא, כאשר בתיים וכל רכושם היו למאכלת אש. ושוועת 'הנשרפים' הדהדה ע"ג מכתבי העיתים. עיקר השריפות אירעו בעיירות שרוב תושביהן היו יהודים, ומשום כך היה יסוד לשער כי הידים ידי עשיו הביאו על היהודים את אסונם.²

ביום ה' כ"א אייר תרמ"א, פרצה שריפת ענק בפוניבז'. על מימדי האסון אנו למדים מקריאות ההצלה של פרנסי העיר. וכך אנו מוצאים בכתב עת הלבנון³:

פאניוועז – (קול קורא לעזרה). ביום ה' לסדר ברכות וקללות יצאה אש מאחד הבתים ותאכל בתים וחנויות, טירות וחומות נשגבות עם כל הרכוש הנמצא בס. גם שלשה בתי מדרש היו למאכלת אש, שמונה רחובות הועלו על המוקד לא נשאר מהם רק התנורים עם ארובות העשן. מראה כל שטח חלק העיר כשדה בוכים. רוב בנין העיר נשרף וכאלפים נפש אדם נשארו בעירום ובחוסר כל, רובם מוטלים על פני השדה כי לא יכילם חלק העיר הנשאר. ההיזק רב מאד כי גם הנשארים הם מאוד מוצל מאש. ע"כ אחינו מקרוב ומרחוק נקרא לכם לעזרה, הושיטו נא עזר לנאנחים ונאנקים השואלים לחם ואין. מבטחונו באחינו כי לא ישיבו פנינו ריקם קצרנו, וה' הטוב ישלם גמולכם. **נדבתכם תשלחו על אדרעסע של הרב הגאון דעירנו כש"מ מהור"ר אליהו דוד ראבינאוויץ נ"י**. מאתנו המעתיירים הבעה"ח יום א' ח"ל למב"י אמר"ת פה פאניוועז. נאום משה יצחק בא"א מו"ה שלמה ד"ץ ומ"ץ דפ"ק, ונאום מרדכי בהר"א ז"ל מ"מ דפ"ק הנ"ל.

1. ר"מ ברלין, מוולאזין עד ירושלים, ת"א תרצ"ט עמ' 82. 2. ראה ד"מ ליפמאן, לתולדות היהודים בליטא זאמוט (קידאן תרצ"ד עמ' 62) הכותב על ימי הפרעות בשנים תרמ"א-תרמ"ב: 'במקום הפרעות הסתפקו בליטא רק בתבערות ושורה של שרפות התפשטה בקיץ גם בהרכה ערי זאמוט וביניהן קובנה פוניבז' וזאגד ועוד, ויש יסוד לשער כי יד נעלמה ערכה את המוקד הענקי במצות הכולשת החשאית'. 3. ד' סיון תרמ"א.

חידושי אגדות מסכת ברכות

'וליוסף ילד שעשועים, נחמד ונעים, שמו נודע בשערים, יעקב איש תם יושב אוהלים'¹, גאון יעקב אשר אהב סלה, הוא ניהו 'הרב הגדול המופלא בנגלה ובנסתר המצויין בחריפותו ובקיאותו'², המקובל האלהי רבי יעקב, בנו יחידו של רבינו הרי"ח ז"ל.

הגאון רבי יעקב נולד בבגדאד י' ניסן שנת תרי"ד, וזכה לו אביו הגדול במידותיו ובתורתו. אהוב וחביב למאד היה אצל אביו אשר ראה בו מעותד להמשיך דרכו דרך אבות. בראש דרוש לבר מצוה שסידר לו ליום מלאות לו י"ג שנים כתב רבינו הגרי"ח³: 'דרוש שסדרתי בס"ד לאהובי ואור עיני בני יקירי יעקב הי"ו ביום אור לי"ד, השי"ת ברחמיו יזכני לחופתו ולתורתו, ויהיה חכם גדול וירא שמים וחסיד, ויזכני לראות בניו ובני בניו אכ"ר'.

צנוע ומעלי והולך בצידי דרכים היה רבי יעקב, ובכל ימי חייו אביו לא התכבד בכבודו ולא נטל שררה לעצמו, רק בצל אביו יחסה ויתלונן. עוד בצעירותו נודע רבי יעקב כחכם מחוכם וחסיד רשום, וגם בלשונו לשון לימודים ובעטו עט סופר, ביופי המליצה ובצחות הלשון⁴.

בענותנותו לא פרסם רבי יעקב אלא המעט שבחידושי הרבים. בשנת תרס"ד הדפיס בירושלים באמצעות הג"ר בן ציון חזן, את ספרו 'ציצים ופרחים' בדרך פרד"ס על חמשה חומשי תורה, 'והוא חלק קטן מעט מן המעט מחיבור שיש לו'⁵. לגודל חביבותו יצא אביו מגדרו, שלא ליתן הסכמה לשום מחבר בלא יוצא מן הכלל, והקדים דברי ברכה והסכמה בראש החיבור:

'זה בני נאמן, נטע נעמן, יעקב בחר לו יה, זכו ליה משמיה, לחדש ציצים ופרחים, במקראות תנ"ך טובים ונכוחים וכו', ונתייעץ לקבעם בדפוס לזכר טוב, ונומתי לו הנה מה טוב, חכם בני ושמח לבי, עשה חיל כארי וכלביא. ואני תפלה, לפני אל חי נורא עליה, תחון על עבדך בני באהבה וחמלה, ותחייהו חיים של טובה כפולה, חיים של שמחה וצהלה, ותאיר עיניו באור החכמה, ותזכהו ללמוד תורה לשמה, לאורך ימים ושנות חיים. כ"ד הצעיר יוסף חיים בכמהור"ר אליאז בכמהור"ר משה חיים יצ"ו'.

אחרי מות אביו, סמכו זקני העדה וחכמיה ידיהם על ראש רבי יעקב להמשיך מפעלות אביו. וכך חתם הגאון מהר"ש אגסי את הספדו על אביו הרי"ח ז"ל:

'והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והטיבך והרבך מאבותיך. פסוק זה חציו הראשון כנגד הנפטר מו"ר ועט"ר נ"ע, וחציו האחרון כנגד מר בריה דרבינא הנבדל לחיים גאון יעקב שיחל"א. כנגד הנפטר הוא אומר והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה, כלומר שתזכה להתהלך לפני ה' בארצות החיים לרשת חלקך בגן עדן, ותתענג בדשן נפשך עם אבותיך הצדיקים. וכנגד הבן יקיר לי כמהור"ר יעקב נר"ו הוא אומר, אתה אל תירא עבדי יעקב לומר איך אני נשארתי לבדי כי לקח ה' את אדוני אבי מעל ראשי

1. לשון כמהור"ר יצחק אברהם שלמה מג'לד (אקים את יצחק, דרוש ד' להספד, דף פ"ד ע"ב). 2. לשון הגאון רב"צ קואינקה, ברשימתו 'נאד של דמעות' (המאסף, שנה י"ד תרס"ט, כרך ב' חוברת ו'). 3. 'אות חיים' ירושלים תשנ"ח עמ' י"א. 4. ראה 'פרקים בתולדות יהודי בבל' ח"ב עמ' 426. 5. לשון הרב"צ חזן בדבריו הבאים בסוף הספר.

מנהגי ק"ק עדן

מבני ציון המצוינים היה הגאון רבי בן ציון קואינקה זל"ה, ונועם חן של חכמי הספרדים בני ירושלים משוך עליו. כתרים הרבה נקשרו לראשו: ראב"ד מקודש בעיה"ק ירושלים, רב ק"ק חברון וריש מתיבתא תפארת ירושלים, היא הישיבה אשר מבין כותליה יצאו רוב ככל רישי מתא מרבני ק"ק הספרדים. אכן בכל מקום אשר דבר מלכי רבנן מגיע, יצא שמו הטוב של הרב"צ, בזכות בטאונו 'המאסף', אשר שני עשירות בשנים היה תל שכל פיות פונים אליו בדבר הלכה, מאסף לכל המחנות, ממזרח וממערב, ספרדים כאשכנזים. בו נדרשו ונחקרו כל השאלות המתחדשות, וע"י פלפול חכמים ומורים נתחוו ונתבהרו עד שיצא דינם. והרב"צ מנהיג קבוצ חכמים אדיר זה במקל נועם, בתבונה ובדעת. אם בהערותיו הקולעות אשר באו בשולי דברי הכותבים, ולרוב בעילוס שמו, ואם במאמרים מקוריים משל עצמו.

רב"צ נולד בירושלים ביום כ"א ניסן תרכ"ז, בן יחיד לאביו רבי אברהם ז"ל ולאמו מרת דונה ע"ה. חוטר מגזע רבנים ופרנסי ציבור משאלוניקי שבמלכות יוון. עוד מילדותו השאילוהו הוריו הצדקניים לה', ושכרו עבורו מלמדים מובהקים מטובי חכמי ירושלים, רבי מרדכי ישראל שיריזלי, רבי מנחם בכר יצחק ורבי וידאל ב"ר חנוך אנג'יל, שהטביעו את חותמם בו. עד מהרה יצא שמו לתהלה בקרב לומדי ושוחרי התורה כגאון מופלג ומפולפל בכל חלקי התורה. בשנת תרנ"ו נתמנה ע"י מנהלי ועד עדת הספרדים בירושלים, לעמוד בראש הישיבה הקדושה תפארת ירושלים, ומני אז עלתה מדרגת הישיבה למעלה למעלה, ואל שורות תלמידיה הצטרפו ממובחריו בני ציון וירושלים. בין תלמידיו המובהקים נמנו: רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל ששימש כ'ראשון לציון' ורבה של ארץ ישראל, רבי בן ציון פיזאנטי, רבי חנניה גבריאל, רבי בנימין הלוי ואחיו רבי יוסף מרדכי הלוי.

באותה שנה החל להוציא לפועל את חזון מפעלו התורני קבוצ 'המאסף', שבמשך עשרים שנות קיומו נתחבב מאוד בקרב כל חכמי התורה בארץ ובעולם, ספרדים ואשכנזים, והיה כלי ביטוי מרכזי לחכמים וצורבים. באותם שנים כיהן בדיינות בבית הדין הספרדי בירושלים אצל הראב"ד הגאון רבי חיים נסים ברוך זצ"ל.

בשל הופעתו המרשימה ונועם דבריו יצא מטעם מוסדות התורה והחסד לשליחות מצוה לקהילות ישראל בעולם לטובת ישיבת המקובלים 'בית אל', כוללות הספרדים בחברון, ועוד. כשביקר בבבל לטובת בטאונו 'המאסף' הוצעה לו שם משרת הרב הראשי לבגדאד, אולם בשל ענוותנותו המופלגת סירב להצעה. כשהתוודע עם ריש גלותא דבבל רבינו יוסף חיים זל"ה העריצו וחייבו מאוד והיה קם לכבודו מלא קומתו.

אחר מלחמת העולם הראשונה כשנוסדה הרבנות הראשית לארץ ישראל נבחר כחבר בה ושימש כראב"ד מקודש לעדת הספרדים בירושלים. אחרי פרעות תרפ"ט בחרה בו קהילת חברון לכהן כרבה של חברון עיר האבות. את חייו המלאים והגדושים סיים הרב"צ ביום ט"ז מרחשון תרצ"ז. בירושלים נולד, בירושלים נתגדל, מירושלים זרח אורו המבהיק, ובין רגביה הקדושים נטמן.

מחידושו נדפסו בקבוצ המאסף בשם "זכרון לאברהם" (לע"נ אביו); "הושיע ציון" על התורה; "תפארת ציון" מערכות בהלכה ע"ס א-ב; ועוד לו בכתבים פירוש רחב על ששה

ארכיון הראשון לציון הגאון רבי יצחק נסים זצ"ל

אסופה ראשונה

עתיר פעלים ורב המעש היה הגאון ראשון לציון מהר"ר יצחק נסים רחמים ז"ל. ארץ בבל הרתו ובארץ ישראל ממלכתו. בשנת תרנ"ו נולד בבגדאד, שם יצק מים על יד הגאון המקובל האלהי מהר"ש אגסי ז"ל, ועוד הוסיף חכמה על חכמתו, בשקידה וחריצות רבה, ורובי ספריו אשר היו לו למקנה, היו לו לעיניים. כמסורת חכמי בבל המצפים תמיד לראות בטוב הארץ, עלה בשנת תרפ"ו לשכון כבוד בה, ועד מהרה היתה כסתו מוטלת בין גדולי העיר. חיבה יתירה נודעה לו מאת הס"ק מהרש"א אלפאנדארי זלה"ה, כי ביצחק יקרא לו, והוא עומד על ימינו לקבל תורה ומשפט ההוראה מפיו.

עם פטירת הראשון לציון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל ז"ל, נתנו פרנסי הקהילות עיניהם בו, עד שבשנת תשט"ו הרכיבוהו על ראשם ונתנו עליו כתר משרת ראשון לציון. מני אז היו ימיו קודש לתקנת הציבור, הרבה תורה קיבץ, הרבה פעלים ריבץ. ונשא חן בעיני אלקים ואדם. בשנת תשל"ג עזב את משרתו, לשקוד על דלתות תלמודיו ועמודי ספריו, עד יום תשעה באב שנת תשמ"א בו השיב נשמתו ליוצרו והנפש עלתה למרום ליטול רוב שכרה על טוב פעולתה.

—

לפנינו אסופת מכתבים מאת רבני ישראל, מכל נפוצות הארץ, והם ממוענים כולם אצל מהר"ר יצחק נסים. ומהם מגדולי רבני התקופה, גדולי הזמן. רובם הרי הם מן שנותיו המוקדמות, והם סובבים אודות מפעליו בימים ההם, מהם, התקנת והדפסת חיבורו של הגאון מהר"ר צדקה חוצין, ראש רבני בבל בימים קדמונים, הנקרא "צדקה ומשפט" (ירושלים תרפ"ו); חיבורו שלו בו נאספו מקצת מתשובותיו, הנקרא "יין הטוב" (ירושלים תש"ז); צדקת בני ירושלים ומוסדותיה; דברי תורה וחקרי הלכה, ועוד.

רוב ככל הדברים הנדפסים בזה, זה יצא ראשונה, אומר הבא מן החדש, לא שזפתו עין הדפוס. ואין הם אלא חלק ממכלול המכתבים האצורים בארכיונו, אשר ברצות ה' נמשיך לפרסמם לפרקים הבאים.

תשואות חן לידידי אמת, חכמי לבב, ממשפחת אוהבי ספרים וסופרים, הר"ר משה נסים יצ"ו והר"ר חנן בניהו יצ"ו, אשר באדיבותם וטוב לבם נמסרו אגרות אלו לידינו להביאם לבית הדפוס. זכות הרבים תעמוד להם ולכל הנלוים אליהם אכי"ר.

רבי ישראל מאיר הכהן זצ"ל, החפץ חיים

[מכתב א']

בעה"י יום א' לסדר שלח תרפ"ג לפ"ק ראדון.

אל כבוד הרה"ג בתורה וי"א מרביץ תורה ברבים ומפיצה בקרב ישראל מהר"ר (ניסן)
[נסים] רחמים נ"י ר"מ ורב דק"ק באגדאד.

אחר"ש כת"ה!

את המכתבים בצירוף ה"טשעקין" קבלנו לנכון. ניכר שכת"ר שלח מכתב מכתב לבדו, היינו מכתב ראשון עם "טשיק" על חמשה "פונט" ומכתב שני עם "טשיק" על עשרה "פונט", אבל אנו קבלנו שני המכתבים האלו ביחד עם ה"טשעקין". תיכף נגשנו למלאות את בקשתו, וכבר עשינו את הפאסילקעס, ואי"ה מחר נמסור אותם על ה"פוסטה". הוצאת המשלוח פה ביוקר גדול למאוד עד שעולה בקרוב לשני "פונטין".

אי רצונינו לא יכולנו למלאות את בקשת כת"ר לשלוח לו את ספרי "חפץ חיים" מכורכים בפני עצמם, כי לעת עתה אין לנו, אבל היה לנו ס' "חפץ חיים" מכורך עם עוד שלשה ס' ביחד, ואלו הן ס' "חפץ חיים" ושמירת הלשון" וס' "אהבת חסד" ו"שם עולם", ושלחנו את הספר הזה. בטח שכת"ר ישבע רצון ממנו, ומחיר ספר זה חשבנו שנים וחצי שילינג.

ואלו הן הספרים שאנו שולחים:

ארבעה עשר זאץ ס' משנה ברורה

שני זאץ "לקוטי הלכות"

עשרים ספרים "חפץ חיים" [בהאפורמאט הנ"ל]

מחיר זאץ של ס' "משנה ברורה" חשבנו הפעם חמשה עשר שילינג, והשני זאץ "לקוטי הלכות" ג"כ חשבנו חמשה עשר שילינג [היינו זאץ אחד שבעה וחצי שילינג], ומחיר ס' חפץ חיים חשבנו שנים וחצי שילינג לכל ספר, כולם יחד עולים לשלשה עשר "פונטין" וחמשה עשר שילינג. והשאר החמשה ועשרים שילינג חשבנו על הוצאת דמי המשלוח כי רבה היא.

כל הספרים הנ"ל שולחים אנו בשלושים "פאסילקעס", כי אינם מקבלים פה על הפוסטה "פאסילקע" יותר משני "קילוגרם".

כולם מכורכים במעטפות טובות כראוי, כי אינם חפצים לקבל את הפאסילקעס מכורכים בנייר.

בטח מקוים אנו בעה"י שכת"ר ישבע רצון. ואם באופן שכת"ר יתרעם על מה, אזי בבקשה שיכתוב לנו, ואז נמלא את מבוקשו אי"ה עצהיו"ט.

הרב אברהם הלל שליט"א מכון אהבת שלום

מדרש החסידים בארם צובא

קוים לדמותו של רבי אליהו משען ז"ל¹

המקובל האלהי חסיד ועניו רבי 'אליהו משען בכ"ר אברהם משען נ"ע המכונה זגיר², נולד בארם צובא בראשית המאה ה'ט"ז³. אביו היה צניע ומעלי ירא ה' מרבים, ומסר נפשו על השתלמות בנו בלימודים. אמו היתה הצנועה וחשובה מרת מרחבה⁴. הרא"מ ז"ל השקיע כחו ומרצו בלימודים, בעיון התלמוד ומפרשיו, ומקצת חידושו פרי רוחו בחכמת התלמוד העלה על הכתב עודו צעיר לימים⁵. לפרנסת בני ביתו עסק שעה אחת ביום בלימוד הנערים תשב"ר⁶, ובשאר שעות היום כולם לא מש מעסק תלמודו הוא עיקר מאווי ועיסוקו.

עודו צעיר לימים בערה בקרבו השתוקקות קדש לימוד חכמת הקבלה מכתבי האר"י ז"ל האמתיים, אמר ועשה והשקיע רוב מעייניו בהם בימים ובפרט בלילות ובמי שבתות ומועדי ה'⁷. ואכן שכר עמלו ראה בחייו כי הוכרה חכמתו בקרב חסידי עירו והעמידוהו לראש וראשון לקהל קדושים קהל חסידים שבאר"ץ.

וזאת למודעי, כי עוד מתקופת ראשית התגלות קבלת האר"י ז"ל, היתה ארם צובא אחת התחנות הראשיות ללימוד כתבי קדשו, ואחד מגדולי תלמידי רבינו חיים ויטאל ז"ל מהמפורסמים והידועים היה רבי חיים הכהן ז"ל מארם צובא, בעל המחבר ספר טור ברקת ועוד. ולמן אז ועד קרוב לזמנינו לא פסקה בעיר ואם זו בישראל צנועים מופלאים ותלמידי חכמים מופלגים העוסקים בסודות התורה.

1. מאמר זה נכתב לרגל הוצאה מחודשת של ספר "שפת אמ"ת", בהוצאת חברת "אהבת שלום" בירושלים.
2. כך יכנה עצמו בהקדמת ספרו שפת אמת. וזגיר בערבית רוצה לומר הקטן. 3. בראש ספרו צדק ושלוש, מהדורת ירושלים תשכ"ב, עמ' א', רשם המו"ל הר"ר יוסף ב"ר עזרא עבאדי-שעני, כי הולדתו היתה בשנת תקס"ו מ"מ. 4. נוסח ההשכבה למנוחת נפשו (הנבחר ע"י עצמו): "המרעם על בריותיו הוא יחוס וירחם על נר"ן אליהו בן מרחבה, רוח ה' תניחהו בגן עדן". לקדושים אשר באר"ץ, תולדות חו"ר אר"ץ, מהדורת ירושלים תשס"ט, סי' שמ"ז, עמ' 193. 5. ראה להלן בפרק חיבוריו, על ספרו ידי אליהו. 6. ראה לשונו בהקדמת ספרו שפת אמת: "הן אמת יהגה חכי ודעת שפתי ברור מללו, כי מיום שעמדתי על דעתי חשקה נפשי בחכמת האמת, וכמעט לא היו לי שבתות וימים טובים אלא אלו בלבד, כי באלה חפצתי".

סקירת חיבורים המצויים בכתבי יד מאוצרות חכמי ישראל לפוריהם

כתבי יד מערביים

הן כבר האריכו חכמים לשבח מעלת ולדרישת יקרת המצוה הגדולה הזו, לומר לאסירים צאו ולאשר בחשך הגלוי, להביא מחיבורי חכמינו הנותרים באוצרות כתבי היד – לבית הדפוס, ולא יהא ח"ו יגיע המחברים לריק ופריים לבהלה.

מן החכמים אשר הכניסו ראשם בעסק חשוב זה, הוא כמהר"ר אהרן ׳ שבעון אב"ד מצרים. בראש אחד מן הספרים אשר יצאו בהשתדלותו (׳משפט וצדקה ביעקב׳ להרב הגדול יעב"ץ, נא אמון תרנ"ד) תיאר רבי אהרן את אשר ראו עיניו, אוצרות כתבי יד של חכמי המערב, מונחים בקרן זוית, אין קורא בצדק ואין איש מחזיק בם, להוציאם מן הכח אל הפועל. וראוים הם דבריו להקבע כאן:

׳בעלי אוצר החמדה הזאת, בפתחם את הארגזים מעת לעת, ובחלקת ידם יעבירו את האבק הנדבק על כתבי הקדש אלה, ומנשיקות פיהם יכבדום, ולמראה עין כזה ישעשעו נפשם רגעים ספורים, לעתות מנויות בשנה ולא עוד! אנחה איומה התפרצה מקירות לבבי, עיני זלגו דמעות דם, מתוגות רוח ועגמת נפש. ועם לבבי אשיחה במנוד ראשי, לו עין הרבנים גאוני עולם מחברי הספרי קדש הללו תחזה, כי כל יגעם ועמלם ופרי לימודם מתוך דוחק וצרה, מתוך אנחה ושבר רוח, מתוך רדיפה על צואר חנם, מתוך פיזור הגוף והנפש יחד, אשר לו יסופר שמץ מנהם באזני בן הדור האחרון הזה אשר הסכין עם החופש והדורו מגיחו מרחם, כי עתה אחז בשרו פלצות, ועצמותיו ירעדו כרוחץ בים הקרח ביום סגריר. וכל נחמתם אשר התנחמו על מרי חייהם, היא רק בחכמתם ותורתם אשר כתבוה על הגליון בדם נפש, ועתה יגיע כפם תאכלנו התולעת? ברות לרמש זוחל? לו כזאת יראו כי עתה היתה אנחתם חדשה גם בשכבם בקבר ובשינתם על יציע עפר׳.

בשנים האחרונות נתעוררו אנשי חכמה, יודעי דעת ומביני מדע, הקימו בתי מדרשות לדובב שפתי ישנים, לזכור אהבת קדומים ולהחיות נרדמים, וחיבורים רבים אשר היו כמוסים ומכוסים, עלו ונדפסו, לתשוקת לב הלומדים והמעיינים.

עכ"ז עדיין נותרו באוצרות כתבי היד כהנה וכהנה, חיבורים רבים וחשובים, אשר דבר קיומם נעלם מעיני הלומדים, ונמצאו המחברים נפסדים והלומדים חסרים. ועוד גם זאת, אשר יש מכתבי היד, שהמה העתקות של חיבורים נודעים ונדפסים, ואין תועלת איפוא בהדפסתם, אלא שזכרון טוב עולה מהם לחכמים אשר כתב היד היה ברשותם, ולסופרים אשר באמונה עשו מלאכתם. ולא זו, אף מציון המקומות בהם נעתקו כתובי היד, יש לנו ללמוד על רוב גלויות שגלו ישראל ובכל מקום שגלו, לא ימוש ספר התורה מפיהם.

אחר כל זאת אמרנו כי טוב להודיע למעיינים על מציאותם ולגלות ללומדים את עניינם. ומי יתן ועל ידי זה יתעוררו אנשי ספר, לגלול חושך מפני אור, להביאם אל המלאכה, ולהעלותם על שולחן מלכים, ערוכים בכל ומתוקנים. וזה כל פרי עמלינו בשומינו אבני מזבח, שקדשום מלכי רבנו, למזבח חדש בציון תכין, אכ"ר.

בקובץ מקבציאל כרך ל"ט פרסמנו מאמר ראשון בו תיארו חמשה עשר כתבי יד איטלקיים. לפנינו מאמר שני בסדרה, בו תוארו שלשה עשר כתבי יד שנכתבו במרוקו, תוכנם, עניינם ומחבריהם. ואי"ה בכרכים הבאים נפרסם במדור זה כתבי יד נוספים משאר קהילות ישראל בארץ הקודש ובגולה.

אברהם הלל